

Filip Škiljan

(Institut za migracije i narodnosti, Zagreb)

POLJACI U NOVOGRADIŠKOJ I BRODSKOJ POSAVINI

UDK 323.1:39(497.5=438)

Prethodno priopćenje

Primljeno: 10. 9. 2015.

Autor se u radu bavi istraživanjem doseljavanja, prebivanja i asimilacije poljske nacionalne manjine na području brodske i novogradiške Posavine, na temelju dubinskih polustrukturiranih intervjua, građe Hrvatskog državnog arhiva, Matičnog ureda u Starom Petrovom Selu i Državnog zavoda za statistiku.

Ključne riječi: Poljaci, Slavonija, Posavina, Staro Petrovo Selo, Kaniža, nacionalne manjine, asimilacija

Uvod

Do prije četrdesetak godina u Starom Petrovom Selu kraj Nove Gradiške i Kaniži nedaleko od Slavenskog Broda živjeli su još uvijek pripadnici generacije koja je tečno govorila poljski jezik, poznavala poljske običaje i identificirala se kao pripadnici poljske nacionalne manjine. Do danas Poljaci u novogradiškom i brodskom kraju nisu uspjeli očuvati svoj jezik i svoj folklor, već su uglavnom sačuvali sjećanja na nekadašnje podrijetlo iz današnje južne Poljske. Istraživanje ove nacionalne manjine u novogradiškoj i brodskoj Posavini svedeno je do današnjih dana tek na ozbiljan rad Dušana Drljače pod naslovom *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama od kraja 19. do polovine 20. stoljeća*, koji je u Beogradu 1985. godine objavio Etnografski institut Srpske akademije nauka i umetnosti.¹ U ovoj vrlo korisnoj knjizi Drljača obrađuje Poljake u trima bivšim jugoslavenskim republikama: u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. Najveći dio knjige posvećen je Poljacima u Bosni i Hercegovini, budući da su se ondje Poljaci („Galicijski“, kako su

¹ Dušan Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama od kraja 19. do polovine 20. stoljeća* (Beograd, 1985).

ih nazivali tamošnji stanovnici)² doselili u najvećem broju. U drugom dijelu knjige Drljača posvećuje nekoliko stranica Poljacima u Starom Petrovom Selu i u Kaniži. Treći dio knjige posvećen je Poljacima u Vojvodini, a četvrti dio govoru i stvaralaštvu jugoslavenskih Poljaka, gdje se posebno obrađuje govor Poljaka u Slavoniji. Drljača je Poljake u Hrvatskoj podijelio u tri skupine. Prva su, prema njegovoj klasifikaciji, bili intelektualci, potom slijede radnici te na kraju najveća skupina zemljoradnika. Intelektualci su uglavnom bili naseljeni po većim hrvatskim gradovima, a doseljavali su se i prije dolaska skupine zemljoradnika. Radnička skupina odnosi se na 70 poljskih radnika u tekstilnoj tvornici u Oroslavju u Hrvatskom zagorju koji su ondje boravili u vremenu između dvaju svjetskih ratova. Najveću skupinu predstavljali su upravo zemljoradnici koji su svoj novi dom potražili na području Hrvatske od početka 20. stoljeća. O njima će biti i ponajviše govora u ovom članku.³

Za svakodnevni život malenih ruralnih zajednica postoji sve veći interes i u znanstvenim krugovima. Etnolozi,⁴ sociolozi, antropolozi, demografi, a u posljednje vrijeme i povjesničari,⁵ bave se istraživanjima ruralnih zajednica.⁶

² U pojedinim naseljima, kao na primjer u Kaniži kod Slavonskog Broda, Galicijanima se nazivalo samo Ukrajinke, a Poljake se nazivalo Poljacima. Tako je bilo i u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine. (Iskaz Dubravko Videlko, 1972. g., Slavonski Brod, naselje Kaniža)

³ Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama*, 99.

⁴ Danas je istraživanje svakodnevnoga života sastavni dio nekih znanosti, kao što su etnologija, demografija, antropologija, sociologija i povijest. Etnološka istraživanja na temu svakodnevnog života prvi je poduzeo Antun Radić u svojem kapitalnom djelu „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* II (1897), 1-88. On je ujedno izradio i opsežan i sustavan upitnik, po kojem su još desetljećima vršena istraživanja. Nezaobilazna su djela (na temu obitelji) etnologa Jasne Čapo Žmegač (Jasna Čapo Žmegač et al., *Etnografija, svagdan i blagdan hrvatskog puka* (Zagreb, 1998); ista, „Pogled etnologa na proučavanje kvantitativne građe o kućanstvima“, *Narodna umjetnost* 27 (1990), 50-61; ista, „Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj“, *Narodna umjetnost* 33/2 (1996), 179-196.), Dunje Rihtman-Auguštin (*Struktura tradicijskog mišljenja* (Zagreb, 1984); ista, „O slugama u zadrugi ili o jednom periodu“, *Naše teme*, 33 (10), (1989), 2683-2687), Vesne Konstantinović-Čulinović (npr. „Etno-sociološke karakteristike narodnog života na Petrovoj gori i oko nje“, u: *Simpozij o Petrovoj gori* (Zagreb, 1972), 213-234; ista, „Procesi društvenog razvoja u selu Zaile na Papuku“, *Zbornik za narodni život i običaje* 49 (1983), 151-171), Milovana Gavazzija („The Extended family in South eastern Europe“, *Journal of Family History* 7 (1982), 89-102) i socijalnoga antropologa Vere Stein Erlich (*Jugoslavenska porodica u transformaciji, studija o tri stotine sela*. Zagreb, 1971). Ovdje je dan samo manji izbor iz opsežne etnološke literature o obitelji.

⁵ Prije Suzane Leček ovom su se temom (seljačkih obitelji) bavili povjesničari koje je uglavnom zanimala pravna regulacija problema zadruga, Dragutin Pavličević (*Hrvatske kućne zadruge*, I, Zagreb 1989) i Igor Karaman („Tradicionalne seoske institucije u procesima modernizacije“, *Naše teme* 33 (1989), br. 10, 2635-2652).

⁶ O odnosima tih znanosti vidi: Jasna Čapo, „Etnologija između demografije i socijalne historije“, *Etnološka tribina* 11 (1988), 5-16; Olga Supek, „Kulturna antropologija i socijalna historiografija“, *Etnološka tribina* 11 (1988), 17-23; Eugene A. Hammel, „Odnosi među etnogra-

Gospodarske i društvene promjene unutar jedne mikroregije odražavaju se daleko šire na društvenim i gospodarskim procesima u svijetu i stoga nije pogrešno kazati da povijest svih ljudi čini svjetsku povijest. „Te pojedinačne priče o teškom ili lagodnom djetinjstvu, radu, vjeri, obitelji i prijateljima, o onom malom svijetu jednako anonimnih pojedinaca, u kojem se netko kretao, govore tek o njegovom/njenom životu.“⁷ Međutim, kada se prikupi nekoliko tih priča (uz uvjet da su ih ispričali pripadnici iste društvene skupine iz istog zemljopisnog područja), one postaju ogledalo društvenih procesa u određenom periodu na određenom prostoru. U svojem sam istraživanju pokušao prikazati nestajanje nacionalnog identiteta poljske nacionalne manjine u 20. i na početku 21. stoljeća na području Kaniže i Starog Petrovog Sela. Istraživanje je jednim dijelom zasnovano na metodi usmene povijesti,⁸ odnosno na razgovorima vođenim sa stanovnicima poljskog podrijetla iz Starog Petrovog Sela, Oštrog Vrha, Kaniže i Štivice.⁹ Unatoč tome što ova metoda ima već poznate slabosti, ona je u principu nezamjenjiva za proučavanje povijesti seoskog stanovništva, koje samo ne ostavlja pisanog traga za sobom, a o kojemu najčešće pišu drugi, tj. pripadnici školovane elite, kako navodi Suzana Leček, „često neobjektivno, tendenciozno, a svakako nepotpuno“.¹⁰

Osim ispitivanja na području naselja Staro Petrovo Selo, Kaniža, Oštri Vrh i Štivica te razgovora s potomcima Poljaka iz tih naselja koji žive na području Zagreba, provedeno je i studijsko istraživanje u Hrvatskom državnom arhivu, Državnom zavodu za statistiku i u Matičnom uredu u Starom Petrovom Selu. Posebna je pažnja poklonjena popisima stanovništva iz Hrvatskog državnog

fijom, etnologijom, povijesti i demografijom“, *Narodna umjetnost* 21 (1984), 77-84; Mirjana Gross, „Susret historije i antropologije“, *Narodna umjetnost* 33/2 (1996), 71-86; Zoran Čiča, „Etnologija, antropologije“, *Etnološka tribina* 16 (1993), 47-55.

⁷ Suzana Leček, „Seljačka obitelj u Hrvatskoj 1918. – 1960. Metoda usmene povijesti (oral history)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 29 (1996), 249.

⁸ Metoda usmene povijesti najčešće se definira kao oblik povijesno-istraživačke prakse, tj. kao bilježenje, čuvanje i interpretacija povijesnih informacija utemeljenih na osobnim iskustvima i mišljenjima govornika, tj. postupak smišljenog audio ili audio-vizualnog bilježenja osobnih događanja ili iskustava. Predmet usmene povijesti su pojedinci ili grupe koji su do sada bili odsutni ili nevidljivi u kolektivnoj povijesti, a sada postaju predmet povijesnih istraživanja, te takva povijest postaje prilika za promišljanje što to zaista čini povijesno znanje.

⁹ Iskaze su autoru dali tijekom ožujka, travnja i svibnja 2015.: Alojz Dubiel, 1946., Staro Petrovo Selo; Dubravko Videlko, 1972., Kaniža; Zdenko Bratek, 1962., Vrbova; Antun Baniak, 1965., Oštri Vrh; Vlado Karaš, 1954., Staro Petrovo Selo; Štefica Konjevod rođ. Tvorek, 1943., Staro Petrovo Selo; Alojz Vjekoslav Bosnar, 1937., Zagreb; Marija Margetić rođ. Tromba, 1944., Staro Petrovo Selo. Posebnu zahvalnost dugujem gospođi Walentini Lončarić, predstavnicu poljske nacionalne manjine Grada Zagreba, koja me je spojila s navedenim kazivačima. Transkripti razgovora nalaze se kod autora.

¹⁰ Suzana Leček, „Struktura seljačke obitelji Prigorja i Hrvatskog zagorja (1918. – 1941.)“, *Časopis za suvremenu povijest* 31/2 (1999), 284.

arhiva i iz Državnog zavoda za statistiku, iz kojih je moguće vrlo dobro uočiti rast odnosno pad broja govornika poljskog jezika kao materinjeg, tj. broj pripadnika poljske narodnosti.

Doseljavanje Poljaka na područje Slavonije

Mnogo informacija o prvim tragovima Poljaka i o broju doseljenih Poljaka početkom 20. stoljeća na područje Slavonije, ali i općenito u Hrvatsku, daju nam popisi stanovništva, koji su se sistematski provodili od 1857. godine. Posebno su vrijedni popisi sačuvani u Hrvatskom državnom arhivu (između 1880. i 1948.), budući da se na popisnicima nalaze brojni podaci koji nisu objavljeni u službenim publikacijama. U posljednjim dvama popisima stanovništva u 19. stoljeću (1880. i 1890.) vidljivo je da je na području Hrvatske bio prisutan vrlo mali broj govornika poljskog jezika kao materinjeg. Prema popisu iz 1880. godine na području Hrvatske i Slavonije (dakle, bez Dalmacije) bilo je 485 govornika poljskog jezika, od toga 307 muškaraca i 178 žena. Najveća koncentracija tih govornika bila je na području velikih gradova poput Zagreba (70), Zemuna (46), Osijeka (23) i Vinkovaca (19). Zanimljiv je i podatak o 16 govornika poljskog kao materinjeg jezika u naselju Sovski Dol pokraj Požege, gdje su se nešto kasnije doselili Slovaci. Na području kotara Slavonski Brod prema popisu iz 1880. živjelo je 11 govornika poljskog jezika kao materinjeg, a na području kotara Nova Gradiška njih 21.¹¹ Ni deset godina kasnije, u popisu iz 1890., nije bilo moguće ustanoviti neku veću koncentraciju govornika poljskog jezika kao materinjeg na području Hrvatske. Broj govornika poljskog jezika kao materinjeg tada je iznosio 450, a najveća koncentracija govornika bila je upravo na području Zagreba (91), Našica (33), Zemuna (20) i grada Osijeka (22). Veću koncentraciju govornika poljskog jezika u okolini Našica objašnjavamo činjenicom da su u to vrijeme stigli Slovaci na područje Jelisavca i Markovca, pa je možda s njima došla i koja obitelj Poljaka s područja južne Galicije. Na području kotara Brod živjelo je tada 7 govornika poljskog jezika kao materinjeg, a na području kotara Nova Gradiška njih 8.¹² Godine 1900. prema objavljenom popisu stanovništva vidljivo je da na području kotara Nova Gradiška živi 147 osoba koje se u službenom popisu vode kao „ostali i nepoznato“. Od njih 147 s područja kotara, na teritoriju općine Staro Petrovo Selo takvih je bilo 104. Sasvim je sigurno da su većina njih bili upravo „Galicijani“, odnosno Poljaci.¹³

¹¹ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Državni zavod za statistiku, kutija 9, Materinji jezik u kombinaciji s dobi stanovnika, popis iz 1880.

¹² HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 10, Materinji jezik u kombinaciji s dobi stanovnika, popis iz 1890.

¹³ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1902).

Već 1910. godine u Starom Petrovom Selu zabilježeno je 139 muških govornika poljskog jezika kao materinjeg, od toga 129 rođenih na području Austrije (u austrijskom dijelu Monarhije, odnosno u Galiciji), 9 na području iste upravne općine i 1 iz ostalog inozemstva; te 122 žene, od toga 7 iz iste porezne općine, 2 iz iste upravne općine, 111 iz Austrije, 1 iz Ugarske i 1 iz ostalog inozemstva. Dakle, sveukupan broj poljskih govornika iznosio je 261.¹⁴ Od 261 govornika poljskog kao materinjeg jezika na području Starog Petrovog Sela, njih 15 su bili grkokatolici, a ostali rimokatolici.¹⁵ Iz usporedbe dvaju popisa očito je da je između 1900. i 1910. godine došlo do doseljavanja Poljaka s područja Galicije na teritorij Starog Petrovog Sela. Na području čitavog kotara Nova Gradiška u to vrijeme bilo je (od ukupno 2.312 Poljaka u Hrvatskoj i Slavoniji) naseljeno 512 govornika poljskog jezika, dok je na području kotara Brod živjelo 876 govornika poljskog jezika. Bila su to dva kotara s najviše govornika poljskog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji 1910.¹⁶ Razloge naseljavanju na područje Bosne i Hercegovine i Slavonije treba tražiti u demografskim osobinama tadašnje Galicije, odnosno u prirodno-geografskim obilježjima galicijskog područja. Naime, područje Galicije bilo je krajem 19. i početkom 20. stoljeća iznimno gusto naseljeno, a stanovništvo je živjelo u vrlo lošim gospodarskim uvjetima. Stoga nije neobično što su već krajem 19. stoljeća Poljaci, slično kao i Ukrajinci, odlučili na poziv austrougarske vlade naseliti se u okolinu Dervente, Prnjavora, Bosanske Gradiške, Prijedora, Bosanskog Novog i Banja Luke. Neka od sela na području Prnjavora Poljaci su osnovali samostalno, tako da su u njima činili jedino stanovništvo. U druga su se sela naselili zajedno s Ukrajincima, pa su ponekad s njima dijelili i crkvu. Osim doseljavanja koje je bilo organizirano od strane austrougarskih vlasti, jedan se dio poljskih doseljenika u Bosnu i Hercegovinu doselio samoinicijativno i oni su od privatnika kupovali zemlju ili čitave posjede sa zgradama.¹⁷ Naseljavanje Poljaka na područje Slavonije započelo je nešto malo kasnije, oko 1900. godine. Poljaci su u Staro Petrovo

¹⁴ HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 21, Rodni kraj u kombinaciji s materinjim jezikom, popis iz 1910.

¹⁵ HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 27, Materinji jezik u kombinaciji s vjeroispovijesti, popis iz 1910.

¹⁶ U Hrvatskoj su 1910. godine bila 1.173 muška govornika poljskog kao materinjeg jezika, od čega 1.006 rimokatolika, 108 grkokatolika, 2 pravoslavna, 9 evangelika augsburške konfesije, 1 reformatorske konfesije i 47 židova, a 1139 ženskih govornica, od čega 976 rimokatolkinja, 123 grkokatolkinje, 3 pravoslavne, 6 augsburške konfesije, 1 reformirana i 30 židovki. (HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 33, Materinji jezik u kombinaciji s vjeroispovijesti, popis iz 1910. .)

¹⁷ O doseljavanju Galicijana (Poljaka i Ukrajinaca) vidi u: Ferdo Hauptmann, „Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine“, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XVI* (1967), 151-171; Vlado Strehaljuk, „Ukrajinci u Bosni“, *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine* (1978), 77-

Selo dolazili samoinicijativno, a čini se, prema iskazima kazivača, da je jedna obitelj „vukla“ drugu, odnosno da se radilo o lančanim migracijama.¹⁸ Slavonija je Poljacima u njihovoj domovini bila hvaljena kao rijetko naseljen kraj s plodnom zemljom.¹⁹ Treba kazati da podrijetlo prezimena, ali i oskudni podaci koji govore o doseljavanjima Poljaka na područje Slavonije, otkrivaju da doseljenici nisu stizali samo iz austrougarske Galicije, već i iz okolice Katowica i Czestochowe. Budući da su bili govornici poljskog jezika, stanovništvo ih nije razlikovalo od „Galicijana“. Razloge dolaska Poljaka iz Njemačkog Carstva treba potražiti u tadašnjoj germanizaciji područja oko Katowica, koja je početkom 20. stoljeća bila već gotovo završena.²⁰

O naseljavanju Poljaka na područje Starog Petrovog Sela u to vrijeme govore i matične knjige, od kojih su one do 1909. godine sačuvane u Hrvatskom državnom arhivu,²¹ a one koje su nastale kasnije čuvaju se u Matičnom uredu u Starom Petrovom Selu. Prva osoba podrijetlom iz Galicije koja je rođena na području Starog Petrovog Sela bila je Marijana Palen, rođena 19. svibnja 1900. od oca Jana Palena i majke Doroteje Kuzove. Prva umrla osoba podrijetlom iz Galicije umrla je na području Tisovca. Radilo se o djevojčici Mariji Maceluk, staroj šest godina, rođenoj u Przemysłu, koja je umrla od kašlja 18. veljače 1901. Nedugo iza nje, 14. lipnja 1901. umrla je Katarina Anatijacžuk,²² u Vrbovi, pri porodu, u dobi od 37 godina. Ona je podrijetlom bila također iz Galicije, iz naselja Potoczek. Prvi brak sklopljen na području nove domovine sklopljen je između „Galicijanke“ i Čeha u Starom Petrovom Selu 11. rujna 1900. Mlada je bila podrijetlom iz Rudaje Skocke (mjesto nije

93; Adnan Busuladžić, „Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini (od 1789. do najnovijeg doba)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2003, br. 1, 173-187.

¹⁸ Artur Burda, „Poljski naseljenici u Bosni“, *Zbornik krajiških muzeja* (Banja Luka), III/IV (1968/1969), 186. Oko 1930. godine u Bosni i Hercegovini bilo je oko 10.000 Poljaka.

¹⁹ Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslavenskim zemljama*, 100.

²⁰ Nakon podjele Poljske 1795. godine, ona je podijeljena u tri dijela: Rusija je uzela oko 62 % teritorija i 45 % stanovništva, Pruska oko petinu teritorija i petinu stanovništva, a Austrija 18 % teritorija s 32 % stanovništva. Damir Agičić, *Podijeljena Poljska (1792.-1918.)* (Zagreb, 2004), 27. Na području Donje Šleske 1900. poljski je govorilo 52.644 stanovnika, njemački i još jedan jezik 14.563, poljski i njemački jezik 10.825, a njemački jezik 2.693.258 stanovnika. Alojz Bognar, „Granice Poljske (političko-geografska studija)“, *Politička misao* (Zagreb) 10 (1973), 69.

²¹ HDA, Zbirka matičnih knjiga, Matične knjige vjenčanih, rođenih i umrlih za župu Staro Petrovo Selo (-1908.)

²² Prezime je zasigurno matičar pogrešno zapisao, ali je bilo nemoguće naći slično prezime iz Galicije na portalu <http://nazwiska-polskie.pl>., gdje postoje sva današnja poljska prezimena. Treba napomenuti da su matičari vrlo često pogrešno zapisivali prezimena, pa su poljski doseljenici mijenjali svoja prezimena onako kako su ih matičari zapisivali. Tako je isto bilo i s mjestima podrijetla Poljaka, pa je vrlo često teško odgonetnuti točna prezimena poljskih doseljenika. Za odgonetavanje tih prezimena i mjesta njihova podrijetla korišten je portal <http://nazwiska-polskie.pl>.

detektirano na današnjem zemljovidu) iz Galicije i zvala se Kata Kužnicki, a mladoženja je bio Čeh Josip Glaser. Da su brakovi između Čeha i Poljaka u to vrijeme bili uobičajeni govori i činjenica da je drugi brak između „Galicijana“ i Moravkinje sklopljen u rujnu 1901. „Galicijan“ Ladislav Maceluk bio je podrijetlom iz (S)Kalata,²³ a mladenci su stanovali u Tisovcu. Prema matičnim knjigama vidljivo je da su nacionalno mješoviti brakovi bili čest slučaj. Česi i Poljaci sklapali su međusobno brakove osjećajući da su obje skupine stranci u novoj sredini. O tome govore i kazivači. Tako Antun Baniak iz Oštrog Vrha kazuje kako su se međusobno ženili Česi, Ukrajinci i Poljaci. Ističe kako je ponajviše takvih mješovitih brakova bilo u drugoj generaciji. Osim logičnih poljsko-poljskih i češko-poljskih brakova, od drugog desetljeća 20. stoljeća sve su češći brakovi između Poljaka i Hrvata, što domaćih, što onih koji su doselili s Korduna ili iz Like. Od Drugog svjetskog rata Poljaci i osobe poljskog podrijetla redovito se vjenčavaju s pripadnicima ostalih nacionalnih zajednica koje žive u selu, ponajviše Hrvatima/Hrvaticama.²⁴ Treba kazati da se Staro Petrovo Selo u prošlosti sastojalo od migranata iz najrazličitijih dijelova Habsburške Monarhije, odnosno kasnije Kraljevine SHS. Prema knjigama vjenčanih vidljivo je da je veliki broj Hrvata s područja Starog Petrovog Sela bio podrijetlom s Korduna (iz okolice Slunja), a da su Srbi, koji su doseljeni između dva svjetska rata (iako je bilo i domaćih, slavonskih Srba), u najvećem broju slučajeva bili podrijetlom s Banije (okolica Gline i Dvora). Osim Čeha i Poljaka, među stanovnicima Starog Petrovog Sela bilo je i Mađara, Židova, Nijemaca, Ukrajinaca (koji su se u početku razlikovali od Poljaka jedino po vjeroispovijesti), a sasvim sigurno i drugih nacionalnosti. O tome multikulturalnom okruženju govori i kazivačica Marija Margetić iz Štivice: „Novopridošli Poljaci su se dobro uklopili jer je u naselju (Starom Petrovom Selu) stanovalo mnogo Čeha, Mađara i pravoslavaca. U naselju je bilo jako malo starijih. Bila je to kao mala Europa.“ Prezimena koja su se javljala prilikom doseljenja u Slavoniju jednim se dijelom nisu uspjela očuvati do današnjih dana (vrlo je vjerojatno da je dio njihovih nositelja promijenio mjesto boravka). Tako u maticama vjenčanih samo do 1925. godine, do kada možemo pratiti ženike prema mjestu rođenja u Poljskoj (naime, poslije te godine svi su Poljaci već rođeni u Slavoniji), nailazimo na preko trideset prezimena, od kojih je većina izumrla ili se odselila na neki drugi prostor kada je Drljača istraživao. Npr. među Drljačanim prezimenima ne nailazimo na ova: Glusev (nije pronađeno među današnjim poljskim prezimenima), Stružik (u originalu Strusik, danas najrasprostranjenije u okolici Rzeszówa i okolici Bielsko Biała), Striž (u originalu Strzyż, danas najrasprostranjenije u okolici Rzeszówa), Kus (danas najrasprostranjenije u okolici Rzeszówa i Katowica),

²³ Mladoženja je vrlo vjerojatno bio iz današnjeg Skalata u Ukrajini, a ne Kalata, ali je u knjigu vjenčanih ime mjesta pogrešno upisano.

²⁴ Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslavenskim zemljama*, 103.

Mokrycky (u originalu Mokrzycki, danas najrasprostranjenije u okolici Rzeszówa), Longa (danas najrasprostranjenije u okolici Krakowa), Lebioda (danas najrasprostranjenije oko Katowica), Gasiar (zapravo Gasiar, iz okolice Krakowa), Szeliga (danas najrasprostranjenije u okolici Rzeszówa i Krakowa), Stec (danas najrasprostranjenije u okolici Krakowa i Rzeszówa), Pnjuk (vjerojatno Pniok u originalu, danas rasprostranjeno u okolici Cieszyna u južnoj Poljskoj), Rincar (u originalu vjerojatno Ryncarz, najrasprostranjenije u okolici Krakowa), Andurowski (pronađeno prezime Anduprowski, spominje se samo na sjeveru Poljske, u mjestu Lębork), Janowski (opće poljsko prezime, rasprostranjeno također i u okolici Krakowa i Rzeszówa), Mihalčisin (nije pronađeno na popisu poljskih prezimena danas), Brojak (danas najrasprostranjenije u okolici Katowica, u selu Jastrzębie Zdrój), Babiaš (u originalu Babiasz, danas rasprostranjeno u okolici Krakowa), Moch (danas rasprostranjeno u okolici Katowica), Rynčus (u originalu vjerojatno Rynczuk, danas rasprostranjeno u okolici Katowica, u mjestima Sosnowiec i Będin), Vlodek (nije pronađeno među današnjim prezimenima), Czibeniak (nije pronađeno među današnjim poljskim prezimenima), Soch (danas najrasprostranjenije u okolici Krakowa i Katowica), Lach (najrasprostranjenije u okolici Krakowa), Pierček (zapravo Pierczyk, najrasprostranjenije u mjestu Kulno kod Rzeszówa), Geisler (okolica Katowica ima najviše toga prezimena), Keller (danas rasprostranjeno na području Katowica), Kljuš (zapravo u originalu Klus, danas najrasprostranjenije u okolici Rzeszówa), Galen (nije pronađeno na popisu poljskih prezimena danas), Kapuscinski (u originalu Kapuszyński, najrasprostranjenije u mjestu Czechowice-Dziedzice, u Karpatima), Hörner (nije pronađeno među današnjim poljskim prezimenima), Palen (danas najrasprostranjenije u okolici Częstochowe), Lamel (danas najrasprostranjenije u okolici sela Pogorzela) i Majka (danas najrasprostranjenije u okolici Rzeszówa i Krakowa).²⁵ U matici rođenih iz razdoblja nakon 1948. godine vidljivo je da su u Starom Petrovom Selu bile prisutne ove poljske obitelji: Dubiel (danas najrasprostranjenije u okolici Krakowa i Rzeszówa), Trąba (rasprostranjeno u sjevernoj Poljskoj), Tworek (danas najrasprostranjenije u okolici mjesta Nowy Sącz), Denis (najrasprostranjenije u okolici Lublina), Bratek (najrasprostranjenije u okolici Oświęcima i Krakowa), Kołodziej (najrasprostranjenije u okolici Ruda Śląska i Krakowa), Majka, Filip (najrasprostranjenije u okolici Rzeszówa), Tarnecki (najrasprostranjenije prezime u okolici Bytoma), Kujac (najrasprostranjenije u okolici Gliwica i Krakowa), Wasung (rasprostranjeno u okolici Krakowa), Bilecki (rasprostranjeno u čitavoj Poljskoj) i Volak (u originalu Wolak, najrasprostranjenije u okolici Krakowa).²⁶ U vrijeme istraži-

²⁵ HDA, Zbirka matičnih knjiga, Matica vjenčanih za župu Staro Petrovo Selo (-1908.) i Matični ured Staro Petrovo Selo, Matica vjenčanih za župu Staro Petrovo Selo (1909. – 1939.).

²⁶ Matični ured Staro Petrovo Selo, Matica rođenih, vjenčanih i umrlih za župu Staro Petrovo Selo.

vanja Dušana Drljače (1974.) u Starom Petrovom Selu i najbližoj okolici živjeli su potomci Poljaka s ovim prezimenima: Karasz (5 kuća, najrasprostranjenije u okolici Bytoma), Denis (4 kuće), Trąba (3 kuće), Rachwał (3 kuće, najrasprostranjenije u okolici Krosnog blizu Krakowa), Falandus (3 kuće, u originalu Falandys, najrasprostranjenije u okolici Rzeszów), Bratek (3 kuće), Tworek (2 kuće), Wolak (2 kuće), Blakala (2 kuće, nije pronađeno među poljskim prezimenima), Kołodziej (2 kuće), Dubiel (1 kuća), Baniak (1 kuća, najrasprostranjenije u okolici Tarnówa i Krakowa), Staron (1 kuća, najrasprostranjenije u okolici sela Brzyska Wola kod Katowica), Pniak (1 kuća, najrasprostranjenije u okolici sela Dąbrowa Górnicza), Wasung (1 kuća), Tarnecki (1 kuća) i Kuliac (1 kuća), što je iznosilo 35 kuća.²⁷ Drljača je još uspio razgovarati i s osobama koje su rođene u Poljskoj, što prilikom našeg istraživanja 2015. godine više nije bilo moguće. Iz matica vjenčanih i umrlih također je vidljivo podrijetlo Poljaka na području Starog Petrovog Sela, odnosno kraj ili mjesto odakle su se doselili iz Poljske. Tako je jedno od najčešće spominjanih naselja u popisima Brzyska Wola, a potom slijede Rzeszów, Jaśkowice, Makowa (blizu Przemyśla u Poljskoj, na granici današnje Ukrajine i Poljske), Sokołów Małopolski, Baczkow (nije pronađeno naselje), Pysznica, Mikluszowice, Jedlówka (naselje u blizini Tarnówa), Falkenberg (danas poljski Niemodlin), Tarnowice (blizu Bytoma), Zaleszay, Śaśarh (vjerojatno netočno napisano), Potoczek (blizu Zamościa), Słoboda (blizu Brzyske Wole), Brzowa (?) i Novošulka Ruska (možda danas Novosilka kod Lvova).²⁸ Doseljavanja Poljaka na ove prostore prisjećaju se i kazivači koji su posredno, preko svojih starijih rođaka doznawali o načinu na koji su njihovi preci došli u novi zavičaj. Tako Alojz Dubiel iz Starog Petrovog Sela zna da su njegovi došli negdje oko 1900. „Baka je išla u drugi razred osnovne škole kada su moji doselili ovdje, a rođena je iste godine kada i Josip Broz Tito (1892.).“ Dubiel je siguran da su njegovi preci došli zaprežnim kolima. Obitelj po očevoj strani Marije Margetić, rođene Trąba, doselila se 1905. godine. „Tata je došao u jastučetu iz Baczkowa. Zajedno su se doselile obitelji Trąba, Falandys i Kołodziej. Došli su vlakom.“ S druge strane, majka je došla sama u obitelj Rachwał. „Majka je došla oko 1925. godine. Kako teta koja je bila Rachwałova žena nije imala djece, rekla je mojoj baki da pošalje neko od svoje djece. Majčina obitelj je izgubila sve u Prvom svjetskom ratu, a mama je podrijetlom bila iz okolice Lavova, dakle iz današnje Ukrajine. Baka je poslala mamu sa osamnaest godina da dođe u Staro Petrovo Selo.“ I Zdenko Bratek iz sela Vrbova kazuje kako je njegov djed došao u Vrbovu. „Dido je sa 6 godina došao u Hrvatsku. S didine strane su došla tri brata. Svi su doselili negdje iz okoline Krakowa. Jedan od braće živio je u Sičicama, a mi u Vrbovi. Baka je živjela u

²⁷ Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama*, 100-101.

²⁸ HDA, Matica vjenčanih za župu Staro Petrovo Selo; Matica umrlih za župu Staro Petrovo Selo.

Crnogovcima i prezivala se Gajda. Znam da su s kolima došli iz Poljske“. Antun Baniak iz Oštrog Vrha također poznaje svoje poljske korijene. Njegov je djed došao iz okolice Katowica, a za baku zna da je rođena 1900. u Poljskoj te da je 1901. došla u Hrvatsku. Baniak tvrdi da su njegovi preci došli vlakom iz Galicije te da je put trajao dva tjedna ili mjesec dana. Djed je, za razliku od bake, došao u Hrvatsku tek 1917. ili 1918. Prije dolaska u Hrvatsku radio je u Njemačkoj. Vjekoslav Alojz Bosnar navodi kao jedan od razloga za odlazak iz Galicije „kozačka divljanja“²⁹ uz granicu Austro-Ugarske i Ruskog Carstva. „Moji su pobjegli iz jednog mjesta u blizini današnje ukrajinske granice jer su Kozaci stalno palili žito.“ Štefica Konjevod, rođena Tworek, prisjeća se kako su njezini stigli oko 1910. „Mamini roditelji su pristigli negdje oko 1910, pa je mama rođena u Starom Petrovom Selu.“ Interesantna životna priča majke Pauline Kołodziej govori o vezanosti Poljaka u Hrvatskoj za staru domovinu. Naime, ona je 1920. godine krenula u prvi razred kod ujaka u Poljskoj, usprkos tome što je rođena u Starom Petrovom Selu i što su joj roditelji ostali živjeti u Starom Petrovom Selu. „U Poljskoj je završila domaćinsku školu i ondje je upoznala mojeg oca i udala se za njega.“ Godine 1938. Štefičina majka i otac došli su živjeti u Hrvatsku. Slučajnost je da se baš njezin otac prezivao Tworek, kao i već doseljeni Poljaci u Starom Petrovom Selu. Prema kazivanju Štefice Konjevod, njezin otac Petar Tworek bojao se najezde Nijemaca i moguće najezde Rusa, pa je iz toga razloga preselio iz Poljske u Jugoslaviju.³⁰

Iako je jedan dio Poljaka stigao 1900. godine i u godinama neposredno nakon toga, manji broj njih pristigao je i oko 1930. godine sekundarnim migracijama, nakon parcelizacije zemlje u Bosni i Hercegovini.

Drugo mjesto u kojem je živjelo nešto više Poljaka, odnosno „Galicijana“, bila je Kaniža, omanje naselje nekoliko kilometara zapadno od Slavonskog Broda. U Kaniži su rimokatolički „Galicijani“ (dakle Poljaci) živjeli zajedno s grkokatoličkim „Galicijanima“ (dakle Ukrajincima).

Prema popisu iz 1910., na području Kaniže živjela su 23 muška govornika poljskog jezika kao materinjeg, od toga troje iz iste porezne općine, a 20 iz Austrije (Galicije), odnosno 24 žene, od toga 4 iz iste porezne općine i 20

²⁹ Možda se radi o poljsko-ukrajinskom ratu 1919. godine, ili je riječ o sukobima koji su postojali na tome području za vrijeme Prvog svjetskog rata.

³⁰ Dušan Drljača donosi priču o doseljenju Poljaka kazivača Valentina Karaša, koji je u doba kada je Drljača provodio istraživanje imao 78 godina. Njegov je otac došao iz naselja Brzyske Wole, kotar Lancut. U Starom Petrovom Selu zatekao je Franju Dubiela, a vrlo vjerojatno i Holodija te mnoge Čehe. Dubiel, koji je bio iz istog mjesta u Galiciji, pomogao je Karašu da se snađe. Karaš je bio tkáč po zanimanju, a u Slavoniji je kupio deset jutara zemlje, baš kao i ostali Poljaci koji su kupovali zemlju uz kuću. U Slavoniji je nastavio izrađivati platno, ali se bavio i zemljoradnjom. (Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama*, 100).

iz Austrije (Galicije). Dakle, sveukupan broj govornika poljskog jezika kao materinjeg u Kaniži iznosio je 1910. godine 47. Istovremeno je u naselju bilo 500 onih kojima je rusinski bio materinji jezik, odnosno 500 onih koji će se u kasnijim popisima iskazivati kao Ukrajinci.³¹ Iz tadašnjeg popisa stanovništva vidljivo je da su govornici poljskog jezika bili rašireni diljem brodske Posavine i novogradiškog kraja. Prema istraživanjima Dušana Drljače, sedamdesetih godina 20. stoljeća u selu je još postojao poljski nacionalni identitet. Međutim, već onda su najmlađi sugovornici imali 56 godina. Drljača je zabilježio obitelji Samarowski, Zarynkiewicz (danas Zarytkiewicz, rasprostranjeno u okolici Dębice), Gieža (u originalu Gieza, najrasprostranjenije u okolici Opole), Rajaczkowski (nije pronađeno među današnjim poljskim prezimenima), Żelinski (danas rasprostranjeno u okolici Gliwica i Cieszynu), Cwielewicz (nije pronađeno među današnjim poljskim prezimenima), Kaminski (danas rasprostranjeno u okolici Katowica i Gliwica), Smoliński (rasprostranjeno u čitavoj Poljskoj), Plesznika (nije pronađeno među današnjim poljskim prezimenima) i Gabryszewicz (nije pronađeno među današnjim prezimenima). Prema ondašnjoj tradiciji, prvi je u Kanižu stigao 1902. Michal Gabryszewicz Mijo iz Czestochowe. Istovremeno kada i prvi rimokatolički „Galicijan“, u Kanižu je doselio i „Galicijan“ grkokatoličke vjeroispovijesti Ivan Krasi, koji je pozivao preko oglasa u galicijanskim novinama druge stanovnike iz „Galicije“ da se nasele na ovom području, koje je plodno i gdje je zemlja jeftina, a domaće stanovništvo nema mnogo djece.³²

Život u novoj sredini i repatrijacija

Čime su se bavili doseljeni Poljaci (Galicijani)? Česi, koji su bili brojniji od Poljaka na području Starog Petrovog Sela, uglavnom su važili kao majstori zanatlije, dok su Poljaci bili zemljoradnici. Prema pisanju Dušana Drljače, manje imućni Poljaci radili su kod Čeha, koji su ranije doselili, kao nadničari.³³ Primjer je Petar Tworek, otac kazivačice Štefice Konjevod, koji je radio kod mesara, Čeha Kelimana. Česi i Poljaci su se u Starom Petrovom Selu isticali uzgajanjem krumpira, a prema kazivanju mojih sugovornika, Poljaci su naučili domaće Slavonce da sade krumpir. Količine krumpira koji su

³¹ HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 21, Rodni kraj u kombinaciji s materinjim jezikom prema popisu iz 1910. godine. Iz popisa je vidljivo da je na području općine Trnjani bilo 65 govornika poljskog kao materinjeg jezika, na području Svilaja 107, Sibirja 214, Podvinja 38, Oriovca 22, Garčina 82, Brodskog Varoša 36, Brodskog Stupnika 89, Brodskog Drenovca 43, Bebrine 96, vanjske Nove Gradiške 22, Štivice 9, Okučana 160, Nove Kapele 35, grada Nove Gradiške 15, Cernika 19, Lipovljana 26, Bekteža 42, Kutine 92, Ludine 81, Kloštra Podravskog 50, Garešnice 25, Zagreba 131.

³² Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama*, 104-107.

³³ Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama*, 101.

proizvodili bile su tolike da su pojedini gazde u štagalj stavljali i po 36 kola krumpira, a krumpir je bio i glavni prehrambeni artikl. Krumpir su od njih otupljivali muslimanski trgovci koji su dolazili u Staro Petrovo Selo. Kazivač Alojz Dubiel smatra da su Poljaci napravili revoluciju u gospodarstvu. Donijeli su željezni plug, a osim toga počeli su gnojiti zemlju stajskim gnojem, koji su starosjedioci držali ispred kuće. Do Prvog svjetskog rata niti jedno češko ili poljsko domaćinstvo u Starom Petrovom Selu i okolici nije imalo vinograde. U međuratnom periodu počeli su kupovati manje posjede, da bi danas jedan od najvećih proizvođača vina bio upravo Alojz Dubiel, vinogradar poljskog podrijetla. Jedan od članova obitelji Lebioda, skraćeno zvanih Loboda ili Lobo, u Starom Petrovom Selu osnovao je, prema riječima kazivačice Margetić, jednu od prvih pivovara u tome kraju.³⁴ Osim zemljoradnjom, novopridošlice su se bavili i stočarstvom. Svako je domaćinstvo imalo bar nekoliko konja i krava, a još u vrijeme posjeta Dušana Drljače većina poljskih domaćinstava imala je ponešto stoke, što danas više nije slučaj. U međuratnom periodu Nijemac Herman Wentes držao je u selu lokalnu mljekaru u kojoj je radilo i nekoliko Poljaka. Poljska obitelj Tworek je, prema kazivanju sugovornika, u Starom Petrovom Selu napravila veliku pilanu. Vlasnik pilane bio je otac Štefice Konjevod. Otac Štefice Konjevod je po dolasku u Staro Petrovo Selo 1938. godine radio sve poslove – kopao je bunare, radio je šumske poslove, a budući da je imao dva konja, prevezio je robu od željezničke stanice po lokalnim trgovinama. Zbog toga što je bio vrijedan, uspio je nakon Drugog svjetskog rata 1945. sagraditi i vlastitu kuću.

Popisi koji su uslijedili nakon Prvog svjetskog rata pokazuju da se broj Poljaka ne smanjuje, unatoč činjenici da se Hrvati i Poljaci više nisu nalazili u istoj državi. Broj govornika poljskog jezika na području Hrvatske i Slavonije 1921. iznosio je 3077. Najveći broj govornika poljskog jezika kao materinjeg i dalje je prisutan na području Požeške županije, koja je u to vrijeme brojila čak 1685 govornika poljskog kao materinjeg jezika. Najveći dio tih Poljaka živio je, dakako, u već spomenutim mjestima u brodskoj i novogradiškoj Posavini. Na području kotara Nova Gradiška 1921. bilo je 454 govornika poljskog jezika kao materinjeg (na području upravne općine Nova Gradiška bilo ih je 37, na području Okučana 121, a na području Starog Petrovog Sela 253). Na području kotara Brod bilo je 983 govornika poljskog kao materinjeg jezika (od toga 75 u Kaniži, 117 u Brodskom Stupniku, 101 u Garčinu, 194 u Sibirju, 189 u Svilaju, 112 u Trnjanima).³⁵

³⁴ Dakako, potomci Poljaka iznimno su ponosni na svoje podrijetlo, pa je vrlo vjerojatno da pretjeruju kada govore o prvoj pivovari u tome kraju.

³⁵ HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 45, Stanovništvo prema materinjem jeziku u kombinaciji s dobi za 1921.

Da je broj govornika poljskog jezika kao materinjeg na području Hrvatske rastao, pokazuje popis koji je proveden 1931. godine. Iz ovog je popisa jasno vidljivo da je u pojedinim kotarevima broj govornika poljskog jezika porastao čak za trećinu, kao na primjer u kotaru Brod, gdje je tada bilo 1450 govornika poljskog jezika, odnosno 467 govornika više u odnosu na 1921. godinu. Broj govornika poljskog jezika u Savskoj banovini tako je kroz prirodni prirast u pojedinim kotarevima narastao na čak 3862. Iz sljedeće tablice vidljivo je da je najveći broj govornika poljskog jezika kao materinjeg obitavao upravo u slavonskim kotarevima Brod (1.450) i Nova Gradiška (322), ali i na području Našica (190), Kutine (279), Slatine (148), Novske (89), Požege (74) i Županje (95). Dakako, veliki broj Poljaka živio je i u gradu Zagrebu (375). Valja kazati da su Poljaci očito živjeli u krajevima gdje je bilo i Čeha (npr. okolica Kutine, Požege i Nove Gradiške), Slovaka (okolica Županje, Slatine i Našica) i Ukrajinaca (okolica Novske i Broda).

*Slavonski kotari s većim brojem govornika poljskog jezika kao materinjeg, prema popisu iz 1931. godine*³⁶

Slavonski kotari s većim brojem govornika poljskog jezika kao materinjeg	Broj govornika poljskog jezika kao materinjeg
Brod	1.450
Brod – grad	122
Đakovo	53
Kutina	279
Našice	190
Nova Gradiška	322
Nova Gradiška – grad	24
Novska	89
Osijek	18
Osijek – grad	85
Požega	74
Požega – grad	13
Slatina	148
Županja	95
Ukupno	2.962 (ukupno 3.862 u Hrvatskoj)

Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do masovne repatrijacije poljskog stanovništva. Doduše, repatrijacija je bila snažnija na području Bosne i Hercegovine, odakle se najveći dio Poljaka odselio u Bolesławiec. Prema podaci-

³⁶ HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 53, Stanovništvo prema narodnosti u kombinaciji s materinjim jezikom.

ma do kojih je došao dr. Husnija Kamberović, prve migracije Poljaka bile su odmah nakon Drugog svjetskog rata, kada iz okolice Srpcā, od 5.700 Poljaka, njih 2.482 bježi, tražeći sigurnost, u „tolerantnije“ kotareve Bosne i Hercegovine. Tako ih 1.241 bježi u smjeru Prnjavora, 1.123 u smjeru Dervente, a 118 u Slavoniju.³⁷ Razlog bježanju su prijetnje smrću Poljacima i Ukrajincima i pritisak da se iseles od strane lokalnog srpskog stanovništva. U tim akcijama velikog su udjela imali pročetnički orijentirani elementi koji su bili posebno netolerantni prema „Galicijanima“, odnosno prema Poljacima i Ukrajincima, smatrajući da se nisu dovoljno angažirali u narodnooslobodilačkoj borbi. U pozadini svega svakako je stajala želja za dobivanjem poljskih i ukrajinskih imanja na spomenutom području. Prema dogovoru između Poljske i Jugoslavije od 2. siječnja 1946. sastavljen je Protokol Poljske i Jugoslavije o iseljenju Poljaka iz Jugoslavije. Prema tom protokolu, svaki je iseljenik pismeno izjavljivao da se iseljava dobrovoljno i da se odriče nepokretnog imanja u Jugoslaviji. U tom smislu obavljala se i fiktivna kupoprodaja. Iseljenici su mogli sa sobom ponijeti namještaj, poljoprivredne strojeve i alate, zanatski alat, dva goveda, dva konja, tri koze i tri svinje. Protokol je u ime jugoslavenske vlade potpisao Vladimir Velebit, pomoćnik ministra vanjskih poslova, a u ime poljske vlade Jan Karol Wendle, izvanredni i opunomoćeni ambasador Poljske u Jugoslaviji. Za ovaj je posao predviđeno i osnivanje mješovite poljsko-jugoslavenske komisije koja je trebala obaviti „posao oko iseljavanja Poljaka“. Sjedište komisije bilo je u Prnjavoru do 20. svibnja 1946., kada je preseljeno u Bosansku Gradišku. Na temelju glasina da će biti prvi preseljeni oni Poljaci koji stignu prije u Prnjavor, mnoštvo Poljaka iz okolnih kotareva i naselja hrtilo je u ovaj gradić. Prema pojedinačnim izvještajima iz Bosne i Hercegovine, u 32 transporta je iseljena 2.941 obitelj s 14.961 članom. Prema sumarnom izvještaju Jugoslavenske komisije za repatrijaciju Poljaka, iz Hrvatske je iseljena 231 obitelj s 999 članova.³⁸ Prema pisanju Dušana Drljače, u Poljsku se iz Starog Petrovog Sela 1946. godine odselilo nekoliko obitelji: Cybiniak (ne postoji danas takvo prezime u Poljskoj), Zieba (najrasprostranjenije u okolici Rzeszówa), Palen (najrasprostranjenije u okolici Jastkowica), Bilecki, Karasz, Falandys i Panko (vrlo vjerojatno Pankow, iz okolice mjesta Tychy i Gliwica) (ukupno deset obitelji).³⁹ O toj migraciji u Poljsku govore i kazivači. Vlado Karaš iz Starog Petrovog Sela kazuje kako su njegov djed Mijo i djedova supruga Agneza morali otići 1946. „Bio je neki bratić u ustašama pa su zajed-

³⁷ Husnija Kamberović, „Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 1 (1998), 95-104. Toga se bježanja sjeća i Marija Margetić, budući da su u njihovoj kući boravili izbjeglice iz Prnjavora i okolice. „Otac je znao smjestiti i po tri obitelji istovremeno u našu kuću. Sjećam se neke obitelji Jaworski koja je neko vrijeme boravila u našoj kući. Moralo je to biti negdje 1947. godine.“

³⁸ Kamberović, „Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine“, 95-104.

³⁹ Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama*, 101.

no s drugih devet familija morali otići. Otišli su u Donji Šljonsk, tamo će su rudnici.“⁴⁰

Zbog iseljavanja, ne samo u Poljsku, već i u druge zemlje, ali i ubrzane asimilacije, prema popisima koji su provedeni nakon Drugog svjetskog rata vidljiv je ubrzani pad broja Poljaka. Tako je prema popisu iz 1948. na području Hrvatske bilo 2.308 Poljaka,⁴¹ 1953. bilo je 1.575 Poljaka, 1961. – 1.151, 1971. – 819, 1981. – 758, a 1991. svega 679 pripadnika poljske nacionalne manjine. Slični su se procesi pojavili i na području promatranih dvaju kotara, odnosno kasnije općina. Na području kotara, a kasnije općine Slavonski Brod broj govornika poljskog jezika, odnosno broj pripadnika poljske narodnosti opadao je iz popisa u popis. Godine 1948. bilo je 622 Poljaka na području kotara Slavonski Brod.⁴² Godine 1953. bilo je 134 govornika poljskog jezika kao materinjeg, u popisu iz 1971. broj pripadnika poljske narodnosti opao je na 127, deset godina kasnije na 103, a u popisu koji je proveden pred posljednji rat, 1991., na 38. Ništa bolje nije bilo ni na području kotara, a kasnije općine Nova Gradiška, gdje je broj Poljaka opao s 360 (1948.)⁴³ i 130 (1953.), preko 78 (1971.), na 46 (1981.) i u konačnici na 32 (1991.).⁴⁴

Na području Hrvatske do 1951. godine Poljaci nisu imali jugoslavensko državljanstvo.⁴⁵ Upravo te godine Marija Margetić iz Štivice upisala je osnov-

⁴⁰ Očito se radi o pogrešci kod kazivača. Rudnici se nalaze u Gornjoj Šleskoj, a ne u Donjem Šljonsku.

⁴¹ HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 95, Stanovništvo prema polu i grupama starosti u kombinaciji s narodnošću i pismenosti.

⁴² HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 95, Stanovništvo prema polu i grupama starosti u kombinaciji s narodnošću i pismenosti.

⁴³ HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 95, Stanovništvo prema polu i grupama starosti u kombinaciji s narodnošću i pismenosti.

⁴⁴ Za popise između 1953. i 1991. vidi podatke u: *Popis stanovništva 1953., knjiga VIII, Narodnost i materinji jezik, Podaci za srezove prema upravnoj podjeli u 1953. godini* (Beograd, 1959), 383-387; *Popis stanovništva 1961., knjiga VI, Vitalna, etnička i migraciona obeležja, rezultati za opštine* (Beograd, 1967), 83-88.; *Popis stanovništva i stanova 1971, knjiga VI, Stanovništvo, vitalna, etnička i migraciona obeležja* (Beograd, 1974); www.dzs.hr.

⁴⁵ Pitanje stjecanja jugoslavenskog državljanstva provlači se od samog početka jugoslavenske državne zajednice, a nakon uvođenja diktature 1929. ponovo je aktualizirano. Iako je 21. listopada 1928. Zakon o državljanstvu stupio na snagu, očito je da Poljaci iz Slavonije nisu podnosili zahtjeve za dodjelu državljanstva. U članku 12. Zakona o državljanstvu iz 1928. stajalo je da strani državljani mogu dobiti jugoslavensko državljanstvo ukoliko se odreknu svojeg dotadašnjeg državljanstva. Neki Poljaci su to željeli učiniti, ali su morali dobiti i otpust iz poljskog državljanstva. Čini se, prema pisanju Dušana Drljače, da su bosanski Poljaci u 90 % slučajeva 1930. godine dobili jugoslavensko državljanstvo, dok su ga slavonski Poljaci dobili tek 1951. Naime, zakonom o državljanstvu DFJ/FNRJ iz 1945. pravo na državljanstvo imale su sve one osobe koje imaju zavičajno pravo, odnosno općinsku pripadnost područjima koja su ušla u sastav FNRJ, osobe koje su dobile državljanstvo 1928. prema tadašnjem zakonu i osobe koje po narodnosti pripadaju jednom od naroda FNRJ. U ovome

nu školu, a kazuje da se svega troje učenika izjašnjavalo kao Poljaci. Kazivači posjeduju iskaznice svojih predaka koji su plaćali takse kao stranci za boravak u Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji, premda su neki od njih rođeni u Slavoniji. Broj Poljaka je opao i nakon što je jedan dio njih dobio jugoslavensko državljanstvo. Jugoslavensko državljanstvo Poljaci nisu tražili godinama nakon dolaska u Slavoniju, isprva zbog toga što su živjeli u jednoj državi, pa migracija nije bila u inozemstvo, a kasnije zbog neobaviještenosti i nezainteresiranosti. Jedan dio kazivača smatra da njihovi preci nisu tražili državljanstvo zbog svojeg nesigurnog položaja u socijalističkoj Jugoslaviji, ne znajući da li će ostati ili će morati napustiti zemlju i vratiti se natrag u Poljsku. Zdenko Bratek iz Vrbove prisjeća se kako je njegov otac dobio jugoslavensko državljanstvo tek 1969. godine, a spominje da je bio veliki problem dobiti i domovnicu nakon uspostave neovisne hrvatske države. Antun Baniak iz Oštrog Vrha također spominje da je njegov djed imao poljsko državljanstvo do 1962., a da su i djedovi sinovi imali to državljanstvo, usprkos tome što su rođeni u Hrvatskoj. Marija Margetić prisjeća se kako nije mogla upisati srednju školu zbog poljskog državljanstva, a kako njezin brat nije mogao položiti završni električarski ispit u Sarajevu iz istoga razloga, te je u konačnici emigrirao i položio ispit u Kanadi. Roditelji Marije Margetić su 1958. ili 1959. uzeli jugoslavensko državljanstvo zato da bi maloljetna Marija također mogla dobiti državljanstvo.

Kontakti s Poljskom su se održavali tek u pojedinim obiteljima, najčešće u onima gdje su majka ili otac direktno doselili iz Poljske već kao odrasli lju-

Zakonu stoji u članku 8. među ostalim da osoba koja želi steći državljanstvo treba podnijeti molbu za naturalizaciju, odnosno da treba boraviti barem 5 godina na području Jugoslavije i da mora imati otpust iz sadašnjeg državljanstva. (Vidi ovaj zakon na: www.restitucija.com) Konačno je pitanje državljanstva Poljaka na području Slavonije riješeno Zakonom o državljanstvu NRH iz 1950., gdje je vidljivo iz članka 10. da strani državljanin koji prirodjenjem izuzetnim putem stekne državljanstvo FNRJ, stiče istodobno državljanstvo NRH, ako u njoj ima prebivalište a u slučaju da nema prebivalište u FNRJ, ako se je rodio na području NRH. U završnim odredbama stoji: „Državljanima Narodne Republike Hrvatske postali su danom 28. kolovoza 1945. godine svi državljani Federativne Narodne Republike Jugoslavije: 1. koji su na dan 6. travnja 1941. imali zavičajnost (članstvo općine) u kojem mjestu na području Narodne Republike Hrvatske, ukoliko nisu kasnijom izjavom stekli državljanstvo druge narodne republike; 2. koji na dan 6. travnja 1941. nisu imali zavičajnost (članstvo općine) u kojem mjestu na području Narodne Republike Hrvatske, ali su do 30. lipnja 1948. dali izjavu pred izvršnim odborom kotarskog odnosno gradskog (rajonskog) narodnog odbora, na čijem se području nalazi njihovo prebivalište odnosno boravište, da žele biti državljani Narodne Republike Hrvatske. Državljanima Federativne Narodne Republike Jugoslavije, koji su na dan 28. kolovoza 1945. godine imali prebivalište van područja Federativne Narodne Republike Jugoslavije, postali su danom 28. kolovoza 1945. godine državljani Narodne Republike Hrvatske, ako su prije 6. travnja 1941. godine imali posljednju zavičajnost (članstvo općine) u kojem mjestu na području Narodne Republike Hrvatske.“ (Ovaj zakon vidi na: https://hr.wikisource.org/wiki/Zakon_o_dr%C5%BEavljanstvu_Narodne_Republike_Hrvatske_iz_1950._godine) O stjecanju državljanstva kod Poljaka vidi u: Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama*, 56, 57, 101.

di. Antun Baniak prisjeća se kako su očevi bratići dolazili osamdesetih godina 20. stoljeća u Staro Petrovo Selo te kako su sa sobom nosili robu i tekstil. Kontakt koji je njegova obitelj izgubila 1965. godine ponovno je uspostavljen osamdesetih godina. Obitelj Štefice Konjevod, rođene Tworek, održavala je kontakte u kontinuitetu do osamdesetih godina prošloga stoljeća. Otac je, budući da je došao kasnije u Staro Petrovo Selo, posjedovao i imanje u Poljskoj, koje je poslije Drugog svjetskog rata prodao. Međutim, sav novac od imanja oduzet mu je na jugoslavenskoj granici. Štefica Konjevod prisjeća se kako je obitelj iz Poljske dolazila u posjete i kao su donosili vunu, keramiku, posteljину, kašmir, lan, svilu, dijelove za automobile, srebro, kristal i jantar. „Dolazili su vlakom i ostajali su tu i po mjesec dana. Vodili smo ih i na more, a oni bi ovdje kupovali papar, cimet, alkohol, grožđice i cipele.“ Marija Margetić i danas održava kontakt s majčinom rodbinom, koja je u cijelosti ostala u Poljskoj.⁴⁶

Zaključak

A kakav je osjećaj identiteta danas? Potomci Poljaka na području Starog Petrovog Sela i Kaniže više ne osjećaju svoj nacionalni identitet. Ostala su tek sjećanja na to da su njihovi preci stigli s područja današnje Poljske te da su njihovi „stari“ znali govoriti poljski. U Kaniži više nitko ne zna poljski jezik, a zadnja izvorna govornica poljskog, baka mojeg sugovornika Dubravka Videlka, umrla je 2006. godine. Prilikom posjeta Kaniži u grkokatoličkom župnom uredu dočekaao nas je lokalni grkokatolički župnik Nikola Stupjak. U knjizi mještana Kaniže župnik Stupjak nabrojio je niz prezimena koja više ne postoje ili čiji su nosioci promijenili mjesto boravka, a koja su bila poljskog podrijetla. Ni u Starom Petrovom Selu i okolici nije ništa bolja situacija. Poznavanje jezika svelo se na nekoliko starijih ljudi koji nemaju više s kim komunicirati jer su stariji poznavatelji jezika već odavno umrli. Zdenko Bratek prisjeća se kako se njegov otac uvijek molio na poljskom jeziku te kako je ta molitva bila zapravo sve što je on znao od poljskog. Dakle, već je druga generacija Poljaka u Starom Petrovom Selu slabo poznavala poljski jezik, a poneki ga, posebno oni koji su rođeni u mješovitim brakovima, gotovo uopće nisu znali. Treća generacija, sada uglavnom pedesetogodišnjaci, poznaju poljsku kuhinju i pojedine recepte koje su im prenijeli njihovi preci te poneku riječ poljskog. Neki od njih slušali su poljski kao djeca, uglavnom od baka i djedova, ali su ga do današnjih dana zaboravili, a neki su pasivni poznavatelji poljskog jezika. Antun Baniak kaže kako se još ponekad oni koji su podrijetlom Poljaci znaju

⁴⁶ Iako u 71. godini, kontaktira sa svojim rođacima s majčine strane (obitelj Szwarznog) u okolici Krakowa i Wroclawa putem skypa i e-maila, na poljskom jeziku, a redovito si čestitaju pojedine blagdane. Iako u Poljskoj zbog zdravstvenih razloga nije bila, namjerava posjetiti zemlju svojih predaka uz pomoć kćeri koja živi u Novoj Gradišci.

pozdraviti na poljskom jeziku te da na taj način treća generacija održava sjećanje na poljsko podrijetlo. Jedino oni čiji su očevi ili majke rođeni u Poljskoj te su doselili kasnije u Slavoniju, dvadesetih ili tridesetih godina 20. stoljeća, poput Marije Margetić, nešto bolje poznaju jezik. Marija Margetić iz Štivice jedna je od posljednjih poznavateljica poljskog jezika, zahvaljujući kontaktima koje održava sa svojom rodbinom u Poljskoj. Ona spominje još Šteficu Staronj, rođenu Višinski, potom nedavno preminulu tetku Antuna Baniaka iz Oštrog Vrha te Anku Franček, rođenu Rachwał, u Šumeću, koje također još govore poljski jezik. Uz njih spominje i jednu mladu djevojku koja stanuje u Magić Maloj, a koja je doselila iz Poljske u Hrvatsku radi sklapanja braka, nakon što je na radu u Njemačkoj upoznala budućeg supruga. Nepostojanje nikakve udruge, folklornog društva ili organizacije Poljaka na području Starog Petrovog Sela onemogućuje mlađim generacijama da se upoznaju s poljskom kulturom i poljskim jezikom, odnosno otežava bilo kakvo održavanje tradicije ili očuvanje identiteta. U zadnjih nekoliko godina pojavila se inicijativa za stvaranje udruge koja bi pomogla očuvanju poljskog identiteta na području Starog Petrovog Sela. Ipak, unatoč svim naporima, udruga još nije zaživjela.

O gotovo potpunoj asimiliranosti poljske nacionalne manjine na području brodske i novogradiške Posavine govori činjenica da se na području čitave Brodsko-posavske županije, prema popisu iz 2011., tek 28 osoba izjašnjava pripadnicima poljske nacionalne manjine, od čega ih je svega dvoje na području općine Staro Petrovo Selo te troje na području općine Bebrina (u okviru koje se nalazi i naselje Kaniža).

Summary

POLES IN NOVA GRADIŠKA AND BROD POSAVINA

Polish people (Galicians of Roman Catholic confession) settled in the territory of Nova Gradiška and Brod Posavina around 1900. The author has conducted research into the memories of the descendants of Polish immigrants in the mentioned territory through semi-structured in-depth interviews. The research also covered the censuses in the Croatian State Archive that showed the number of those who declared themselves as Poles, i.e. as Polish-speaking in the year 1910. The author has researched the registers in the Croatian State Archive and in the Registrar's office in Staro Petrovo Selo and ascertained that the majority of intermarriages took place among the Czechs and Poles (Galicians), as well as among Croats and Poles (Galicians). The author ascertained that the first marriage and the first birth of Galicians took place in the parish Staro Petrovo Selo in 1900; the first record of a dead Galician in the Register of Deaths was made in 1901. The reduction of the number of Poles had started after World War II when some of them left Slavonia and returned to Poland. The processes of repatriation and assimilation significantly decreased the number of Poles in the territory of Brod and Nova Gradiška Posavina. The author at the end concludes that the process of assimilation had been completed by the beginning of the 21st century and that the descendants of the immigrant Poles in this area no longer declared themselves as Poles.

Key words: Poles, Slavonia, Posavina (the Sava Basin), Staro Petrovo Selo, Kaniža, ethnic minorities, assimilation

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Filip Škiljan

Institut za migracije i narodnosti
Trg Stjepana Radića 3, HR-10000 Zagreb
filipskiljan@yahoo.co.uk